

МІЖНАРОДНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Встановлення відповідальності за порушення законів та звичаїв війни і міжнародно-правових документах. Огляд міжнародного законодавства у сфері забезпечення правил ведення збройних конфліктів.

Установление ответственности за нарушение законов и обычаев войны в международно-правовых документах. Обзор международного законодательства в сфере обеспечения правил ведения вооруженных конфликтов.

Establishment of responsibility for violation of laws and war consuetudes in the international legal documents. Review of international legislation in the field of providing of rules on conducting armed conflicts.

Злочини проти миру і безпеки — особлива категорія міжнародних злочинів, кримінально-караний характер яких спочатку визнається саме в нормах міжнародного права, тобто в міжнародних договорах, а вже потім у внутрішньому праві держав. Злочини проти миру і безпеки людства, як найтяжчі міжнародні злочини, — це міжнародно-протиправні діяння, що посягають на основи існування держав, націй і народів, підриваючи найважливіші загальновізані принципи міжнародного права, що загрожують міжнародному миру і загальній безпеці [1, 144].

Одним із злочинів, що відносяться до злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, є порушення законів та звичаїв ведення війни, який передбачений ст.438 КК України [2, 195].

Безперечно, диспозиція кримінально-правової норми, що встановлює відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (ст.438 КК), є бланкетною. Втім деякі автори вважають такі норми відсильними. Так, І.Б. Геріханов називає такі норми «відсильними нормами» і визначає їх як норми, що за своїм змістом і спрямованістю свідчать про можливість наявності міжнародних договорів у відповідній галузі правозастосування [3, 16-17]. Але з цим важко погодитись. Відсилочною є диспозиція, яка відсилає до іншої статті або іншої частини статті кримінального закону, де називається злочин, або описуються його ознаки. Формулювання (поняття), які містяться у ст.438 КК, не є відсилочними, оскільки жодна з інших статей або частини статей кримінального закону не дає визначення і не описує

таких дій, як вигнання цивільного населення для примусових робіт; розгарбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни тощо. Отже, диспозиція злочину «Порушення законів та звичаїв війни» є бланкетною.

Складністю розуміння злочину, передбаченого ст.438, є не тільки те, що його диспозиція бланкетна, а й те, що такі протиправні діяння передбачені насамперед в міжнародно-правових актах, а не в національному законодавстві держав. Тому для визначення порушень законів і звичаїв війни слід звернутись до тих міжнародних документів, які на міждержавному рівні закріплюють такі діяння.

Із всіх норм, що відносяться до права збройних конфліктів, у міжнародно-правовій науці прийнято виділяти два великих блоки: Женевське право й Гаазьке право. Женевські конвенції стосуються захисту особистості від зловживання силою, тоді як Гаазькі конвенції — це міждержавні правила фактичного її застосування. Женевське право має чітко окреслену сферу дії, тоді як Гаазьке право охоплює всі інші проблеми права війни. У цілому ж і Гаазькі конвенції, і Женевські являють собою спроби систематизувати міжнародно-правове законодавство, що регулює правила ведення війни.

Перша систематизація законів і звичаїв війни відбулася на конференціях у Гаазі в 1899 та 1907 роках. Перша конференція зібралася в Гаазі 18 травня 1899 року, у ній взяли участь 26 держав. Вона одержала назву «мирної», оскільки це була міжнародна конференція щодо обмеження певних видів озброєнь. І хоча ніяких конкретних рішень прийнято не було, все-таки сторони погодилися, що обмеження військових витрат, що тяжіють над миром, досить бажано в інтересах збільшення матеріального добробуту людства й підняття його морального рівня, тому, по суті, ця конференція була першим досвідом постановки питання про роззброєння на базі багатобічної дипломатії.

У першому пункті програми цієї конференції передбачався висновок міжнародної угоди, що встановлював положення щодо незбільшення наявних розмірів складу сухопутних і морських сил на певний строк. На той же строк пропонувалося заморозити і наявний рівень військових бюджетів.

Учасники Конференції підписали 17 липня 1899 року ряд міжнародних документів: про мирне вирішення міжнародних сутичок 1899 року; про закони та звичаї суходільної війни 1899 року; про застосування до морської війни начал Женевської конвенції від 10 серпня 1864 року; Декларацію про заборону на п'ятирічний строк метання снарядів і вибухових речовин з повітряних куль або за допомогою інших подібних нових способів 1899 року; Декларацію про незастосування снарядів, що мають єдиним призначенням поширю-

вати задушливі або шкідливі гази 1899 року; Декларацію про незастосування куль, що легко розвертаються або сплющуються в людському тілі 1899 року. Таким чином, було дано потужний імпульс і визначені основні напрями розвитку так званого Гаазького права, що поряд з Женевським правом становить основу сучасного міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів.

Отже, було б неправильно вважати, що Гаазька конференція 1899 року виявилася марною в політико-правовому плані. Її історичне значення важко переоцінити, воно полягає в тому, що ця конференція прийняла ряд документів, які ознаменували новий важливий етап у справі кодифікації й прогресивного розвитку права збройних конфліктів.

Досвід конференції 1899 року був врахований при проведенні наступної, Другої Гаазької конференції миру 1906-1907 років, скликаній з ініціативи Росії й США. Цього разу учасники зосередили свою увагу лише на юридичних питаннях права війни. На цій конференції був зроблений важливий крок на шляху кодифікації й прогресивного розвитку права збройних конфліктів, у зв'язку із прийняттям понад десятка міжнародно-правових актів, що регламентували дії держави в умовах війни. На цих конференціях були прийняті: Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних сутичок (I Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про обмеження застосування сили у разі стягнення договірних торгових зобов'язань (II Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про відкриття воєнних дій (III Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни (V Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про становище ворожих торговельних суден на початок військових дій (VI Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про перетворення торговельних суден у військові судна (VII Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично підриваються від зіткнення (VIII Гаазька конвенція 1907 року); Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про деякі обмеження користування правом захоплення у морській війні (XI Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька конвенція про права і обов'язки нейтральних держав у разі морської війни (XIII Гаазька конвенція) 1907 року; Гаазька декларація про заборону метання снарядів та вибухових речовин із повітряних куль 1907 року.

Слід зазначити, що ці конвенції стали результатом першої в

історії міжнародного права великої кодифікації правил ведення війни та мирного розв'язання міжнародних суперечок.

Проте події Другої світової війни вразили світ масовим терором відносно цивільного населення нелюдським ставленням до військовополонених та поранених і показали, що дієвість Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років та Женевської конвенції 1864 року не була досить значною, хоча вони, безсумнівно, обмежували в ряді випадків свавілля воюючих сторін, що, звичайно, не відносилося до дій гітлерівської Німеччини та її союзників. Як правильно зазначає Н.С. Лебедева, розв'язавши другу світову війну, гітлерівська Німеччина повністю відкинула загальноприйняті та встановлені Гаазькими й Женевськими конвенціями правила ведення війни. Вона не рахувалася ні з якими нормами міжнародного права, ні з якими вимогами людської моралі, застосовуючи найжорстокіші методи і засоби, нещадно руйнуючи без військової необхідності міста й села, винищуючи мирне населення, перетворюючи окуповані території у «випалену землю», застосовуючи нелюдські катування, проявляючи жорстокість і звірства до військовополонених і цивільних осіб [4, 6].

Конкретно норми кримінальної відповідальності окремих фізичних осіб за воєнні злочини під час Другої світової війни були сформульовані в уставах і вироках Міжнародних військових трибуналів для суду над головними німецькими і японськими військовими злочинцями. Зокрема, Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08 серпня 1945 року (далі — Статут Нюрнберзького трибуналу) [5]. У цьому статуті були сформульовані норми, що встановлювали відповідальність за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Воєнними злочинами Статут Нюрнберзького трибуналу встановлював порушення законів та звичаїв війни. До цих злочинів належать: вбивства, катування, віддання в рабство або з іншою метою цивільного населення окупованої території, вбивства чи мордування військовополонених, вбивства заручників, пограбування суспільної або приватної власності, безглузде руйнування міст і сіл, руйнування, невинуватого військовою необхідністю, й інші злочини [5].

З метою утримання в міжнародних відносинах держав від загрози силою або її застосування як проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-яким державам, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй, та з метою підтвердження та розвитку положення, що передбачають захист жертв збройних конфліктів, 12 серпня 1949 року прийнято чотири Женевські конвенції про захист жертв війни:

- 1) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12 серпня 1949 року (далі — I Женевська конвенція);
- 2) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року (далі — II Женевська конвенція);
- 3) Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (далі — III Женевська конвенція);
- 4) Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (далі — IV Женевська конвенція).

Ці конвенції поширили правила ведення війни на збройні конфлікти неміжнародного характеру, заборонили необумовлене військовою необхідністю знищення майна, що належить цивільним особам, державним і громадським організаціям. Ними був зроблений важливий крок для встановлення правового режиму цивільного населення в районах збройних конфліктів.

Як і Гаазькі конвенції, так і у Женевських конвенціях не були визначені правила безпосереднього ведення збройних конфліктів, а ступінь захисту учасників внутрішніх збройних конфліктів не відповідав вимогам часу. Тому виникла нагальна необхідність прийняття нових міжнародних документів. Ними стали додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року, які з деякими змінами були прийняті в 1977 році.

Хоча Конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року є основними чинними документами, що містять положення міжнародного гуманітарного права, міжнародною спільнотою були прийняті інші договори, що закріплюють норми цього права.

Неможливо зазначити всю кількість міжнародних документів, які регламентують протиправність діянь, що вчиняються під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Але слід обов'язково вказати і на Римський статут Міжнародного кримінального суду, що був прийнятий у 1998 році (далі — Римський статут). Ідея створення постійного міжнародного кримінального суду неодноразово розглядалася в ООН після закінчення Другої світової війни. В 1993 і 1994 роках ООН створила два спеціальних трибунали для покарання винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, здійснених, відповідно, у колишній Югославії і в Руанді. Починаючи з 1994 року, проводилися переговори зі створення постійного кримінального суду, що мав би юрисдикцію у відношенні серйозних міжнародних злочинів. У результаті в 1998 році був прийнятий Римський статут Міжнародного кримінального суду. Під юрисдикцію Міжнародного кримінального

суду підпадають такі злочини: воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, агресія. Статут набув чинності після 60 ратифікацій держав 1 липня 2002 року. На сьогодні Статут підписали 139 держав миру й ратифікували 92 держави. Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року, проте Україна ще не завершила процес його ратифікації. Як відомо, Україна почала процес ратифікації, але він був припинений у червні 2001 року, коли Конституційний суд ухвалив висновок, що необхідно внести зміни до Конституції країни до ратифікації Римського статуту [6]. Отже, для проведення повної імплементації міжнародно-правових норм, що регламентують відповідальність за порушення законів та звичаїв війни в законодавство України, з метою його приведення у відповідність до чинних норм міжнародного права Україні, передусім необхідно ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Таким чином, у міжнародному праві сформована цілісна система правових джерел, що визначають правила ведення збройних конфліктів (закони та звичаї війни). Основні ідеї відносно необхідності регламентації воєнних дій знайшли законодавчі закріплення у міжнародно-правових документах XIX–XX століть.

1. Международное право : словарь-справочник.— М. : ИНФРА-М, 1997.
2. Кримінальний кодекс України : текст відповідає офіц. станом на 1 червня 2008 року.— К. : Школа, 2008.— 208с.
3. Гериханов И.Б. Отсылочные нормы внутригосударственного права к международным договорам и их роль во взаимодействии двух правовых систем : автореф. дис... на соискание ученой степени канд. юр. наук : спец. 12.00.08 / И.Б. Гериханов.— К., 1991.— 19с.
4. Лебедева Н.С. Подготовка Нюрнбергского процесса / Н.С. Лебедева ; отв. ред. докт. юр. наук А.И. Полторак.— М. : Наука, 1975.— 237с.
5. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08 серпня 1945 року года [Електронний ресурс] // Закон.— 2007.— Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
6. Про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду : висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України від 11 липня 2001 року №3-в/2001 [Електронний ресурс] // Закон.— 2007.— Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.